

"ותן חלקנו בתורתך"

"ותן חלקנו בתורתך"
סדרת שיעורים על
מעלות התורה ומצוות לימודה

3
בלבבנו ככח כל האמצעים הפנימיים אותנו לזה — איך נמצאה בגנו? מאין יבוא הדבקות וההתלהטות בגופו ומינינו עמו יתברך ועם תורתו, אם לא נשעה אל גדלתו ואל רוממותו אשר יוליד בלבנו הדבקות הזו? איך תטהר מחשבתנו, אם לא נשתדל לנקותה מן המומין שמשטיל בה השטח הגופני? והמדורות כלם הצריכות לך — תקון והישרה — מי יישרם ומי יתקנם, אם לא נשים לב עליהם ולא נדקדק בדבר דקדוק גדול? הלא אם עינו על הדבר עיון אמתי, היינו מוצאים אותו על אמתו ומיטיבים לעצמנו, ומלמדים אותו לאחרים ומיטיבים להם גם כן.

10
הוא מה שאמר שלמה (מלבי ב, ד-ה): "אם תבקשנה כפסך וכמטמנים תתפשנה, או תבין יראת ה' — אינו אומר "או תבין פילוסופיאה", "או תבין חכמה", "או תבין רפואה", "או תבין דינים", "או תבין הלכות", אלא "או תבין יראת ה'". הרי לך שלקבין היראה צריך לבקש אותה כפסך ולתפש אותה כמטמנים. הרי אפוא פנה שמלמד לנו מאבותינו וכמה שמפרסם אצל כל בן-בית דרך כלל. או הנמצא זמן לך שאר חלקי העיון ולעיון הזה לא יהיה זמן. למה לא יקבע אדם לעצמו עמים לפחות להסתכלות הזו, אם מקרה הוא בשארית זמנו לקנות אל עיונים או אל עסקים אחרים?

20
והנה הפתוח אומר (איוב כח, כח): "הן יראת ה' היא חכמה", ואמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת לא, ב): "הן" — אחת. הרי שהיראה היא חכמה, והיא לבדה חכמה. ונדאי שאין נקרא חכמה מה שאין בו עיון. אף האמת הוא, כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה לדעת אותם באמת ולא על צד הדמיון והסברה הכוזבת. כל-שכן לקנות אותם ולהשיגם. ומי שיתבונן בם יראה, שאין התסידות תלוי באותם הדברים שיתקשבו המתחסדים השפשיים, אלא בדברי שלמות אמתי וחכמה רבה.

30
הוא מה שמושה רבנו, עליו השלום, מלמדנו באמרו (דברים י, יב-ג): "דעתה ישראל מה ה' אלהיה שאל מעשה, כי אם ליראה את ה' אלהיה, ללכת בכל דרכיו ולא תהבה אותו, ולעבד את ה' אלהיה בכל לבבך ובכל נפשך, לשמר את מצות ה' ואת וקצתיו". כאן כלל כל חלקי שלמות העבודה הנרצית לשמו יתברך, והם: היראה, ההליכה בדרכיו, האהבה, שלמות הלב ושמידות כל המצוות.

מסילת ילימים - הקדמה

4
אמנם ודאי, דאי אפשר לומר שאין צריך לענון עסק התורה שום טורח המחשבה ויראת ה', חלילה, שהרי משנה שלמה שנינו "אם אין יראה אין חכמה" ואמר (יומא עב, ב): "מאי דכתיב 'למה זה מחיר ביד פסיל לקנות חכמה ולב אין', אוי להם לתלמידי חכמים שעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים" כו'. ובשמות רבה פ"מ: "כל מי שהוא יודע ואין בידו יראת חטא, אין בידו כלום, ששקליות של תורה ביראת חטא".

10
ובחכמת היתה י"א ב' אמר רשב"י, שהיראה איהי תרעא לאעלא לגו מהימנותא, ועל פקודא דא אתקם כל עלמא כו', ונא עקרא ויסודא לכל שאר פקודין דאורייתא, מאן דנטיר יראה נטיר כולא, לא נטיר יראה לא נטיר פקודי אורייתא כו', ואמר רשב"י שהיראה היא שער להקנס אל האמונה, ועל מגוה זו מתקנס כל העולם וכו', וזו היא השרש ויסוד לכל שאר מצות התורה, מי ששומר את היראה שומר הכל, ומי שאינו שומר את היראה אינו שומר מצות התורה עין שם.

(כל הימים - אלעזר, פירג)

אמר ר"ל מאי רכתיב? והוה אמנות עתיך חסון ישועות חכמת ודעת וכו' אמנות זה סדר ורעים עתך זה סדר מועד חסון זה סדר נשים ישועות זה סדר ניקיון רכבת זה סדר קדושים ודעת זה סדר מזהרות ואפ"ה יראת ה' היא אצרו אבר רבא בשעת שבכניסין אדם לרין אמרים לו יגשית ינחת כאמנה יקבעת עתים לחורה עסקת בפיר צפית לישועה פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר ואפ"ה יראת ה' היא אצרו אין אי לא לא משל לאדם שאמר לשלוח העלה לי כור חושן לעליה הלך והעלה לו אל עירבת לי כותק חומטין א"ל לאו איל מופב אם לא העליה; ותנא דבי ר"י מערב אדם קב חומטין בכור של תבואה ואינו חושש: אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו

יראת שמים דומה לגורב שמטור לו מפתחות הפנימיות ומפתחות הדעות לא מסרו לו כדו עילי מסרו רבי ינאי חבל על דלת ליה דרתא ותרעא לדרתא עכילאמר רב יהודה לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שיראו מלפניו שנאמר יהא אלהים עשה שיראו מלפניו ר' סימון ור' אלעזר דו יחבי חליף ואויל ר' יעקב בר אחא א"ל חד לחברה נטין מקמה ונבר דחיל חטאין הוא אל ארד נטין מקמה ונבר *בר אוריין הוא אל אמינא לך אבא הנבר דחיל חטאין הוא ואמרת לי את בר אוריין הוא חסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר נבר דחיל חטאין הוא דא"ר יוחנן משום ר' אלעזר אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים כלבד שנאמר יועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמד כי אם יראה וכו' ובתיב ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וכו' *שכן בלשון יוני סוריי לאת ה' חסתיים: מסילת ילימים - הקדמה

10
ותרצה, אם תתבונן בהנה ברב העולם, כי רב אנשי השכל המהיר והפקחים החריפים שימו רב התבוננם והסתכלותם בדקות החכמות ועמק העיניים, איש איש כפי נטיית שכלו וחשקו הטבעי. כי יש שיטרוהו מאד במקרה הבריאה והשבע, ואחרים יתנו על עינם לתכונה ולתנדסה; אחרים — למלאכות, ואחרים ינסו יותר אל הקדש, דהיינו למוד התורה הקדושה: מהם בפלפולי ההלכות, מהם במדגשים, מהם בפסקי הדינים; אף מעשים יהיו מן המין הזה אשר יקבעו עיון ולמוד על עניני שלמות העבודה, על האהבה, על היראה, על הדבקות ועל כל שאר חלקי התסידות. ולא מפני שאין דברים אלה עקרים אצלם, כי אם משאל להם, כל אחד יאמר שהנה העקר הגדול, ושלם יראה חכם שיהיה חכם באמת שלא יתבררו אצלו כל הדברים האלה. אף מה שלא ירבו לעין עליו, הוא מפני רב פרסום הדברים ופשיטותם אצלם, שלא יראה להם צורך להוציא דעיינם זמן רב. ולא ישאר למוד הדברים האלה וקריאת הספרים מה המין כי אם אצל אותם שאין שכלם כל-כך דק וקרוב להיות גם, שאלה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזוהו ממנו, עד שלפי המנהג הנהוג בעולם, כשתראה אחד מתחסד, לא תוכל למנע מלחשוך אותו לגם השכל.

20
ואולם תולדות המנהג הזה רעות מאד לחכמים ולכלמי חכמים, כי גורם שמאלה ומאלה יחסר התסידות האמתי ויהיה יקר מאד למצוא אותו בעולם, כי יחסר מן החכמים — למעוט עינים בו, ויחסר מן הכלמי חכמים — למעוט השגתם אותו, עד שידמו רב בגי' האדם שהתסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה ונדוים ארזים מאד, צומות קשים וקבילות קרה ושלג — כלם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקטה, והתסידות האמתי הנרצה והנחמד רחוק מציור שקלנו.

30
ובינן שפכר התאמת אצל כל חכם צריך תמימות העבודה וחוכת טהרה ונקיונה, שיוולת אלה אינה נרצית ודאי כלל, אלא נמאסת ומתעבת, כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מכין — מה נענה ביום תוכחה אם התרשלנו מן העיון הזה והפחנו דבר שהוא כל-כך משל עלינו, שהוא עקר מה ה' אלקינו שואל מעמנו? היתכן שייגע ונעמל שקלנו בתקירות אשר לא נתחייבנו בם, כפולפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם, ודינים אשר אינם שכינים לנו, ומה שתחייבם אנו לבוקראנו חובה רבה — נעזבהו להרגל ונניחהו למצות אנשים מלמדה? אם לא

40
נתפכלנו ולא עינו מה היא היראה האמתית ומה ענפיה — איך נקנה אותה ואיך נמלט מן ההכל העולמי המשפח אותה מלבנו? הלא תשכח ותלך אף-על-פי שידענו חובתה! האהבה כמו-כן, אם לא נשתדל לקבע אותה

מסילת ילימים - הקדמה

6 ואמר עור (אבות ג, יא): "כל שיראת קטאו קודמת לזמנתו הקמתו מתקמת", פי יראת ה' תחלה היא עקר הקיים של חקמת התורה. ויכמו שאמר רז"ל (שבת לא): "אמר ריש לקיש, מאי דתיב (נשיגה לג, ו) 'הנה אמונת עקיף' כו', אמונת, זה סדר וירשים כו', חשיב שם בזה הפסוק כל הש"ס. ומספס ואפלו הכי יראת ה' היא אוצרו". דמה הכתוב את התורה, לרב תבואות, ותיצא לאוצר המזון? בו המון תבואות ומשפמרים בתוכו, שיראת ה' היא האוצר לחקמת התורה הקדושה. ששל זה חקמים אצל האדם. ואם לא הכין לו האדם תחלה אוצר היראה, הרי רב תבואות התורה פסגת על פני השדה למקום רגל השור והחמור חיו, שאינה מתקמת אפלו כלל.

פרק ז

15 וזאת, ראוי להאדם להכין עצמו כל עת, קדם שיתחיל ללמוד, להתחשב מעט עם קונו והתורה שמו, קשהרת הלב ביראת ה'. ולהתער מעונותיו בהנהיגו השוכה, כדי שייכל להקשר ולהתבדק בעת עסקו בתורה הקדושה, בבורו ורצונו. והתורה שמו. ונגם יקבל על עצמו, עבד ה'.

כבד ה' וחי

8 ספר הכוזרי הוא קדוש וטהור: עיקרי אמונת ישראל ותורה תלוין בו

הגורא

9 רבינו הגר"א היה מחבב ספר מנורת המאור, וס' חובת הלבבות, ובמקום שער היחוד היה אומר ללמוד ספר הכוזרי הראשון שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל התורה תלוין בו". המובן של "היה ראשון" הוא שהיה רגיל לומר וחזור על כך עוד ועוד, כפי שמפרשי פרקי אבות ביארו ביטוי זה".

גם אמונה צריכה לימוד. מתוך ש"מצוה לשמוע דברי חכמים", מצוים אנו לשמוע בדבריי קודש של הגאון ללמוד אמונה, ודווקא מתוך ספר 'זכוריי', הגאון מדגיש שממנו יש ללמוד אמונה ולא משער היחוד. מספר 'הנהיגות' יש ללמוד נוסח, אבל אמונה שהיא עיקר, יש ללמוד מספר 'זכוריי'.

עבודת ה' כבוד ה' וחי

10 למקצת זה של משיח העובד של-עולם. יש שם אחר: לימוד אמונה. רבינו הרבה להסביר את המושג של אמונה. יש אנשים הסוברים שאמונה היא מין רגש, מין המית הלב, מין בטיחה בלב. רבינו נשאל: "יש טוענים שאמונה היא רגש" והשיב: "שקר! קודם כל, אמונה היא אמונה! והיא הכרת אמת, הכרת האמת היותר גדולה". תפיסה זו שאמונה היא רגש נמתנת נשק כנדי האפיקורסים, הטוענים שאמונה אינה דבר גדול שמקיף במחורת את כל עם ישראל ואת כל האנושות, אלא חויה פרטית: לפלוגי קרה מאורע מסוים, לכן הוא מאמין, מה שאין כן אלמנו, לכן אינו מאמין. יש מי שאוהב מאכל מסוים, ויש מי שאוהב ספר מסוים, כך יש מי שמאמין בדי'. זהו רגש אישי פרטי. "את השיבוש הזה שאמונה היא רגש, יש לעקור מן השורש. יש להשתחרר מהבנה שטחית זו". אין התנגדות לשיר בבוקר "אני מאמין", לומר ולרדק. גם זה טוב, אך זו עדיין לא אמונה. אפשר לומר שיהו כביטוי רגשי של האמונה. אבל אמונה מהי? "אמונה היא דבר שבשכל, היא השכל היותר גדול, האמיתי ביותר, שכל אלוהי, דעת אלוהים". אמונה היא ההבנה, התפיסה, ההתבוננות היותר שמקית, היותר אמיתית שיש בעולם. ידע את אלוהי אביך ועבדוה". לדעת את ד', כלומר: אמונה. "ניתן להבין שלדבר שכלי יש ערך צבורי-כללי. כל ענין הדעת, השכל, התורה שייך לטבע האדם, לצבוריות של האדם. מה שאין כן צד הרגש, שאינו הצד המיוחד של האדם בתור אדם". השכל הוא

20 דבר כללי, ולעומתו הרגש הוא אישי פרטי. מה שפלטו מרגיש, אין אלמוני מרגיש. אדם יכול להסביר לחבירו דבר מה שהוא עצמו מבין, והחבר יבין גם הוא את אותו דבר. אם הענין לא יתברר בפנים אחת, אז אחרי עשר פעמים, - מכל מקום אפשרי מאוד להעביר תוכן שכלי. אבל האם זה ניתן בדבר שברגש? לא, כיון שלא בהכרח אדם מרגיש את מה הדתיים, אשרים שאתם מאמינים. אתם מרגישים - טוב לכם, נעים לכם. אבל אתנו לא מרגישים. סילוף זה נובע מההבנה השטחית שאמונה נתפסת ברגש, - ושאינו הרגש שייך לצלם אלוהים שבאדם, מצדו הכללי והצבורי. אמונה היא שכלית.

30 אמונה אינה רגש, אסכי ודאי אדם יכול להרגיש את אמונתו, אמילו לשיר לקודש ולומר. כמו כן אמונה היא למעלה מן השכל, אך היא יכולה להתברר בשכל. אפשר לתת לה ביטוי שכלי: אפשר ללמוד אמונה.

11 יקראו פשוטו בנפשם ביראת ה' וחי אלוהי לפניו שנים היו נגלים לומר שישיתב 'מרכיב' ענינה לימוד מחשבה. בזמן האחרון השתחררו מן הביטוי 'לימוד מחשבה' ובמקומו בא ביטוי יותר נכון: 'לימוד אמונה'. אמונה אינה רק ריקוד וחבר של 'אני מאמין'. אמונה אינה רק אמירת מילים בעלמא. אמונה היא לימוד היותר גדול, החכמה היותר גדולה, המחשבה היותר גדולה, השקפה היותר גדולה, שמקיפה את כל האדם כולו ואת כל העולם כולו. אמונה היא ידיעה מקיפה החיון לאדם דעת, שהיא הכרת כל האדם כולו, כל נשמת החיים שלו. מתוך יופח באפיו נשמת חיים, מתוך 'צלם אלוהים' שבאדם, נמשכים כל הכוחות שבאדם: הכוח השכלי, הכוח הרגשי, הכוח המחשבי והשירי. לימוד אמונה אינו פחות מכל לימוד, אלא הרבה יותר. הוא לימוד האמת היותר גדולה והבנת דברים העומדים ברימו של עולם שיותו הרב צבי יהודה, שמות, משפטים ב

6 לעשות ולקיים ככל הכתוב בתורה שבכתב ובעל פה, ואשר יראה ויבין וירפו והנהגתו מתורה הקדושה. וכן קשרוזה לענין דבר גלגלה, ראוי להתפלל שישפנהו יתקבר לאסוקי שמעטא אליבא דהלכתא, לכוון לאמנתה של תורה:

5 וכן באמצע הלמוד, הרשות נחנה להאדם להפסיק זמן מעט, טרם יקבה מלבו יראתו והתורה שמו, שקבל עליו קדם התחלת הלמוד, להתבונן מתוך עור מעט ביראת ה'. כמו שאמר רז"ל עוד (שבת לא): "משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור של חטים לעלה כו', אל ערבך לי ביום קב חומקין, אל לא, אל מוטב שלא העליתי", וקאי על אמצע העסק בתבואות - חקמת התורה, שראוי גם כן לערב בתוכו יראתו והתורה, כדי שתתקיים תלמודו בידו.

12 וכן סוף אפלו הבריאת "פני דבי ר"י, מערב אדם קב חומקין בכור של תבואה ואינו חושש". והוא דין מדיני גל ואונאה, אשר מקומו בסדר ויקין, ומאי שטייה הכא? אקמם הורינו בנה, שקמו כפשוטו ופשוטו, ונגם שפירא בגל ואונאה, אקמם, פיון שנתקב עפר הוא השמור ונקיים של כל הכור תבואה, אינו חושש משום גל. בן-ישיא האדם להפסיק ולבטל זמן מעט מהלמוד, להתבונן מעט ביראת ה', ואינו חושש בזה משום בטול תורה. פיון שהוא הגורם שתתקיים אפלו חקמת התורה:

פרק ח

אקמם דין מינה נמי, בענין ב' המשלים שהמשילו ו"ל, בענין התורה וסירא, היקף מאשר שגויבנה פמה מרבית בני עמנו, שקורעים כל עסק למודם ומספרי יראה ומוסר לבד.

5 שקמו בענין קרימת האוצר להתבואה שכתוכו. וכי יעלה קל על לב אדם, פיון שקל קיים ושמור התבואה הוא האוצר, יעסק כל זמנו או רבו בקנין האוצר לכו, ולא יקניס בו תבואה מעולה? פן, איד יעלה על לב איש לומר, שזה תכלית האדם ממשאל, שישים פל קביעת ללמודו בקנין האוצר של יראת שמים לבד, והוא אוצר ריק, ולא עלתה בידו מפל עצמו רק מצוה אמת של "ה' אליהיך תירא" (דברים ו, א) ונגם - אין עליה שם אוצר קלל.

15 ולא פנו רז"ל במאמרם הנ"ל: "אין לו להקדוש ברוך הוא כו', אלא אוצר של יראת שמים בלבד", אלא על אותה היראה, שכתובה מנחים המון תבואות: מקרא משנה והלכות ופירא עניני התורה. והקדוש הוא אוצרו הטוב, ומשפחת שיתקמו אפלו, צרוכים ושנונים בפיו, ונרותים על לוח לבו. כמו שמוקד ומקרא, ממה שכתוב עוד, אין לו להקדוש ברוך בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד.

19 גדר האמונה בכללה הוא, שאמת הענין הנודע קבועה בקרבך, לא מצד הידיעה לבדה כיצד מצד מנוחת הנפש הגמורה כשהוא מקבל אותה בקבלה שלמה, מבלי שישתער בו מאומה נגד זה, ולכן חיובה העמיתי של האמונה בדי' יעלה הוא, שידיעת מציאותו יתעלה ומה שראוי שיתחסס לו ותכונן בקרבנו בתמידות, וזה אי-אפשר כיום ע"י הכנת הלב כשהיה ובישור ובמעשים המתאימים. וכן אמר חבוקק הנביא: וצדיק באמונתו יהיה, כי מצד הטבע מציאות החיים היא קבועה בידיעה באדם שהוא חי, וכהיות מציאות החיים ענין נאהב בלב ומתקבל מאד על-כן מונח תמיד בלב כל אדם הציור של האמת החיים, והצדיק באמונתו כ"כ דבוקה בלבבו ומשושה עם כל כחות נפשו, עד שתמיד היא שוכנת בפעל בלב באשמשת עם כל פעולותיו, באין התנגדות כלל, ולא עכוב לשום פעולה ומחשבה, כמו שהרגש החיים, אע"פ שהוא תמיד בפעל בלב אינו מעכב שום פעולה ומחשבה, לפי שהאפשרות שאינו ידיעה שכנפש תעכב על אחרת היא רק כשאותה הידיעה גורמת קצת טרדה לנפש, אבל מה שדבוק כ"כ כנפש עד שהיא מקבלת ממנו רק נעם שלם ומקובל מכל צד, בלא שום התנגדות כלל, הרי אינו מטריד את הנפש כלל, אלא הוא עיקר מנוחתה ואך על ידו תוסיף נת כחה לעבוד ולהשכיל. וזאת היא מעלת הקדושים, העוסקים בכל דרכי העולם ודבקים בחיי אמונתם" עולת רביה א, עמ' שלוש.

13 נהגתי בדברך ע"ד ההגות, וצריך לצרף תמיד, שאחר כל התנאות המחקיים שלנו אין אנו משיגים כלל מה הוא רוממות הקדושה של נבואה, ויכולים אנחנו להסביר לעצמנו רק אופן קירוב, כמו שאנו מסתכלים באור העליון של דעת ד' ב"ה, וההשגה היותר כהירה חויה באמת היא הבאה מתוך אמונה שלמה, שבאה עם המחקר הטהור, ונגם קודם לו ואחריו. זאת היא מדת א"א ע"ה, שאנו הולכים בדרכיה, והאמין בדי', ראש לאמנינים. וא"א להשיג שום השגה רחנית באמת כיצד ע"י קדושת אמונה שלמה. והחכמה הרחבת הדעת היא רק גורם להשגה ולא שמונה, וכ"כ שאדם זוכה ביותר להבנת בחדרי ידיעת השי"ת הוא יותר את בהירות השגת חכמת אמונה אומן. וכל עיקר תיקון הדור בכלל ובפרט תלוי בזה, וישועתם של ישראל ובכבודם וישועת העולם כולו רק בזה היא תלויה, שכ"ז שלא יזכו הבריות להרחבת הדעת של קדושת האמונה תהי' כל הכמת פרטית ומובנת, אבל עם עומק דעת האמונה נעשית היא כללית, כמו שהיא אצל השי"ת. מה שהיא בתוך פיהם, ישיגו מנשיקות פיהו. והכ"כ לב שכמותך בין דברי אלה בפי".

עבודת ה' כבוד ה' וחי

14 חמודי לבבי, יקירי ירושלים הרבנים האהובים שיי' שלי' וגמח"ט. שחרתם אותי להשיבעכם רצון חביבי לבי, במכתבים. לדבר בדבריים העומדים ברומו של עולם בדעת שם ד' ב"ה ובעמקי הצדדים הרוחניים שבתורה. שנועבר מאד מאד, לדאבון לב כל אהבי שמו ית' וחובבי עמו ונחלתו באמת העשיבה. הזאת. הלא ידענו, שהיא מקור כל הירושלמי, ובתשובתנו לה יראה אלינו אורו וישעו ואור חדש על ציון יופיע. ואנכי הצעיר מה מאד אשתוק להשיבע רצון נפשות עדינות ולבבות טהורות שכמותכם, כי הלא ידעתם, אחי הנעימים, שאם אך ה"י בכחי לא הייתי פוסק אפילו רגע מלקרא בגרון בקול גדול, לכל עבדי ד' הנאמנים בבריתו, לכל חכמי התורה, בפרט יושבי אה"ק, למחר כרב כח וחיל לתקן את המעוות האיום ולשוב אל החלק הנעזב הזה שבתורה שהוא בית אלינו, שדוק עמו ועל ידו ישוקה כל עץ החיים של כללות עסק התורה והעבודה, וכל השפלות והאורך של הגלות הוא רק משום "דעבידו לאורייתא בישה" ג. אבל מעולם לא אוכל להסכים, כי שאני הנגי המוכשר בדברי הבלדים לתן כח רוח חיים בלבבות גרדמים ומיוגעים, כי ימה יסכן ריעוק אהו, או אפילו הרבה, הנשמעים את נקראים פעם או פעמים ואח"כ המחשבות פונות למחשבתיו הרגילים. על-כן כל מה שאני כותב ומעורר בדבריים אינו כ"א שנקום לעזור את נשמתו - שחשעת הנשמה הכללית של כל עם ד' בכך תלוי. היא. - ע"י מה שנקבע לימוד קבוע בכל אותם הספרים היקרים, הראשונים והאחרונים, של חלקי המוסר והיראה, הגלים והנסתרים, ספר אחר ספר, ולהשתדל לעלות במעלות הספרא והעיון בזה, לא כדרך הציור של יראת שמים המורגלת, שהיא באמת רק בבואה דבבואה של יראת שמים אמיתית, הבאה מחיד לימוד קבוע ומסודר בלא הפסק אפילו יום אחד.

עבודת ה' כבוד ה' וחי